

BEFOGADÓK ÉS KIREKESZTŐK

A PESTI IZRAELITA HITKÖZSÉG 1904. ÉVI ALAPSZABÁLY- MÓDOSÍTÁSÁNAK HÁTTERÉRŐL

Pesti Izraelita Hitközség¹ alapszabályainak fejlődéstörténete maig feltáratlan. Noha a tárgy történelmi és társadalomtudományi jelentősége igen nagy, a források – a korabeli nyomtatott kiadványok, jegyzőkönyvek, sajtócikkek – csak szórványosak vagy teljesen hiányoznak. A mai kutató nincs dr. Groszmann Zsigmond pesti rabbi szerencsés helyzetében, aki a kutatásaiban támaszkodhatott a hitközségi levéltárra.²

A forrásokból kiolvasható, hogy a hitközség ügyei iránt felelősséget érző vezető réteget aggasztotta az a tendencia, aminek következtében mások kezére juthattak volna az intézmények, illetve azok irányítása. A PIH vezetősége a tehetősebb és a műveltebb, társadalmilag aktív tagok közül került ki. Az elmagyarosodás és az akkulturáció jellemezte őket.³

A hitközség életében aktívan részt vevő tagok száma sohasem volt olyan nagy, hogy veszélyeztethette volna a vezetőség kialakult pozícióit és vezetési elveik megvalósítását. Sőt a közömbösség olyan mértéket öltött, hogy a választmányi ülések és a közgyűlések sokszor alig voltak szavazóképesek.

Ilyen érdektelenség mutatkozott meg az 1880. évi tisztújítás alkalmával is, amikor „...csak 412, tehát a szavazati joggal bírónak nem is egyhated része élt alkotmányos jogával”.⁴ Az 1885. évi februári közgyűlésről az *Egyenlőség*⁵ azonban már azt írja, hogy „a közöny, mely eddig uralkodott, ha nem is teljesen, de nagy részben megszűnt”. A változást az okozta, hogy a következő, nagy érdeklődést kiváltó kérdés került napirendre: *állítsanak-e fel külön gimnáziumot a társadalom antiszemitizmusától erősen szenvedő ifjúság számára.*⁶

A PIH vezetősége – az egyházi és az állami gimnáziumokban megnyilvánuló zsidóellenes diszkrimináció dacára – ellenezte egy ilyen intézmény felállítását. Attól féltek, hogy ez lelassítaná, gátolná az asszimilációt. A pesti zsidóság szóvivői annyira lojálisak voltak a korabeli konformista, a másságot elítélő nem zsidó magyar társadalom iránt, hogy legfőbb értéként a magyarosodást és a magyar hazafiságot állították a zsidók elé. A zsidó gimnázium is csak az első világháború után jött létre.

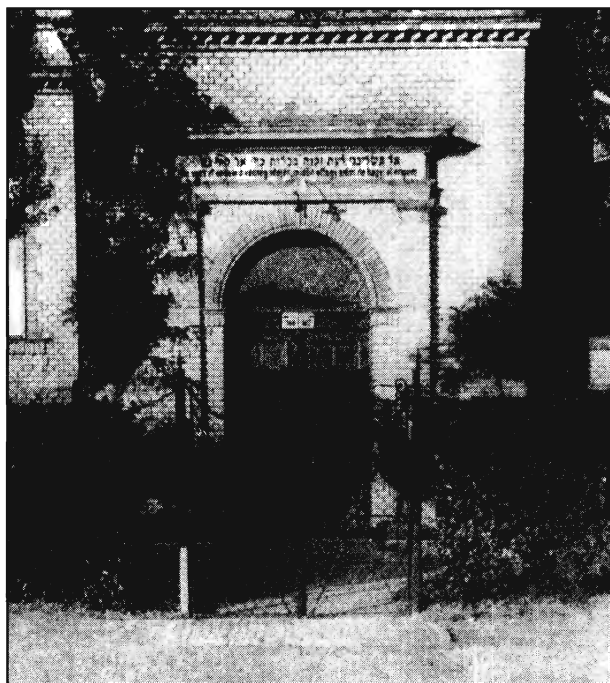
Egy 1891. évi hír arról tanúskodik, hogy a csendesebb időkben visszatért a tagság közönye.⁷ Többek között ezt olvashatjuk: „A bizalom szép és kiválóan helyén van... de az a 6 perc tárgyalás nemcsak a bizalomról, hanem az *érdeklődés hiányáról* is tett eklatáns tanúbizonyságot.”

1895-ben az *Egyenlőség* így ír a küszöbön álló közgyűlésről: „A tárgysor jó hosszú, 11 számot foglal magában, de azért *hosszabb tárgyalásokra nincs kilátás.*” Egy későbbi számban megjelenő tudósítás igazolja ezt a jóslatot.⁸ A PIH ugyancsak 1895-ben tartott választásain a 6100 szavazóképes választó közül mindössze 626 él joggal.⁹ Az 1896. június 12-i *Egyenlőség* kiemelte, hogy a választmányi „gyűlésre ritka nagy számban jöttek el, 51 közül 38” tag. Az 1897. évi közgyűlésen „szinte nem is beszélt más, csak az elnök”.¹⁰ Az ülések lefolyásában 1900-tól kezdve némi változás vált érezhetővé, részben dr. Schachter Miksa¹¹ kritikus hangvétele, részben – talán – az elnök, Kohner Zsigmond gyengélkedése miatt.¹²

Több jel mutat arra, hogy a hitközségi előjárók és a képviselőtestület tagjai közül sokan közömbösek voltak a vallás iránt. A források általánosító véleményeket tükröznek, ezért ismertetek néhány korabeli példát állításom alátámasztására.

Az *Egyenlőség* Csetei Herzog Mór Lipót báró, a PIH képviselőtestületi tagjának vallásos érzületéről tudósít. Apja, H. Péter viszont nem vett részt a felekezeti életben, leánytestvére, „Orsody Fülöpné... kitért... térítő munkát folytat... ezért... pápai kitüntetését kapott”.¹³ H. Mór Lipót az első világháború alatt névleg a PIH gazdasági osztályának előjárója volt, de tisztségét nem gyakorolta. Családjával együtt katolizált.¹⁴

Talán *Wahrman Mór* volt a legjellegzetesebb és leghatásosabb példája annak, hogyan lehet elhanyagolni a vallási nevelést, s a zsidóságtól távoli, sőt azzal ellentétes értékrendet meghonosítani a családon belül. Wahrman Mór, az első igazi pesti főrabbi, Wahrman Izrael unokája, sikeres bankár, üzletember, társadalmi személyiség és képviselőházi tag volt. Hosszú unszolás és rábeszélés után elvállalta a PIH elnöki tisztségét. Adigi állásainak megtartása mellett, 1883-tól egészen 1892. nov. 26-án bekövetkezett haláláig működött ebben a minőségben. Bár óriási befolyást gyakorolt a magyar zsidóság egészére, kizárólag – legalábbis nyilvánosan – a pesti hitközség ügyeivel volt hajlandó foglalkozni. Özvegyesége alatt gyermekei (két fia és leánya) apai nevelés

A PESTI CHEVRA KADISA AGGOK HÁZÁNAK BEJÁRATA

nélkül, magukra hagyatva nőttek fel. Apjuk halála után mindhárman kikeresztelkedtek. Wahrmann élete utolsó szakaszában már nyilvánosan is hangot adott e téren elkövetett mulasztásainak. Egy jellemző példa: „...röviddel halála előtt egy (ifjúsági) istentiszteletet végignézett, a templomból menet egy hozzá közel álló barátja előtt keserű hangon jegyezte meg: Tán sikerül jóvá tennem mások gyermekein, mit a magam fiaim elhibáztam. Tudja isten, mi rossz elvek alapján neveltük gyermekeinket, neveltük vallás nélkül. Tudom, fél évig sem leszek a sírban és fiaim megtagadják hitüket.”¹⁵

Még ennél is jellemzőbb Ehrlich G. Gusztáv¹⁶ következő visszaemlékezése Kornfeld Zsigmond¹⁷ hitközségi elnökhelyettesről: „Egy ízben így szólt hozzám: – Ugye az iskolában azt tanítják a gyermekeknek, hogy nem szabad tréflit enni, otthon pedig a gyermek tréflit eszik. Nem kellene-e a zsidó vallást reformálni?”¹⁸

A századforduló zsidó sajtója arról ír, hogy a budapesti zsidók a templomokat csak az őszi nagyünnepken látogatják, az elvallástalanodás, a zsidó nevelés és tudás elhanyagolása jellemző rájuk. A hitközség vezetősége ugyanakkor gondot fordított a vallási ügyvitel konzervatívizmusára: a templomi liturgiában, az orgona használatát kivéve, elkerülte a reformnak még a látszatát is; komoly összegeket fektettek a hittanoktatásba, a hitközségi iskolákba; lelkiismeretesen gondoskodtak azokról, akik kóser húst igényeltek. Vallási szokásaiban a hitközség nem volt egységes. A konzervatívabb tagok számára kielégítő keretet nyújtottak a külön imaházak és a Rumbach utcai templom. Héber imarendjével maga a Dohány utcai templom sem volt reformtemplom.

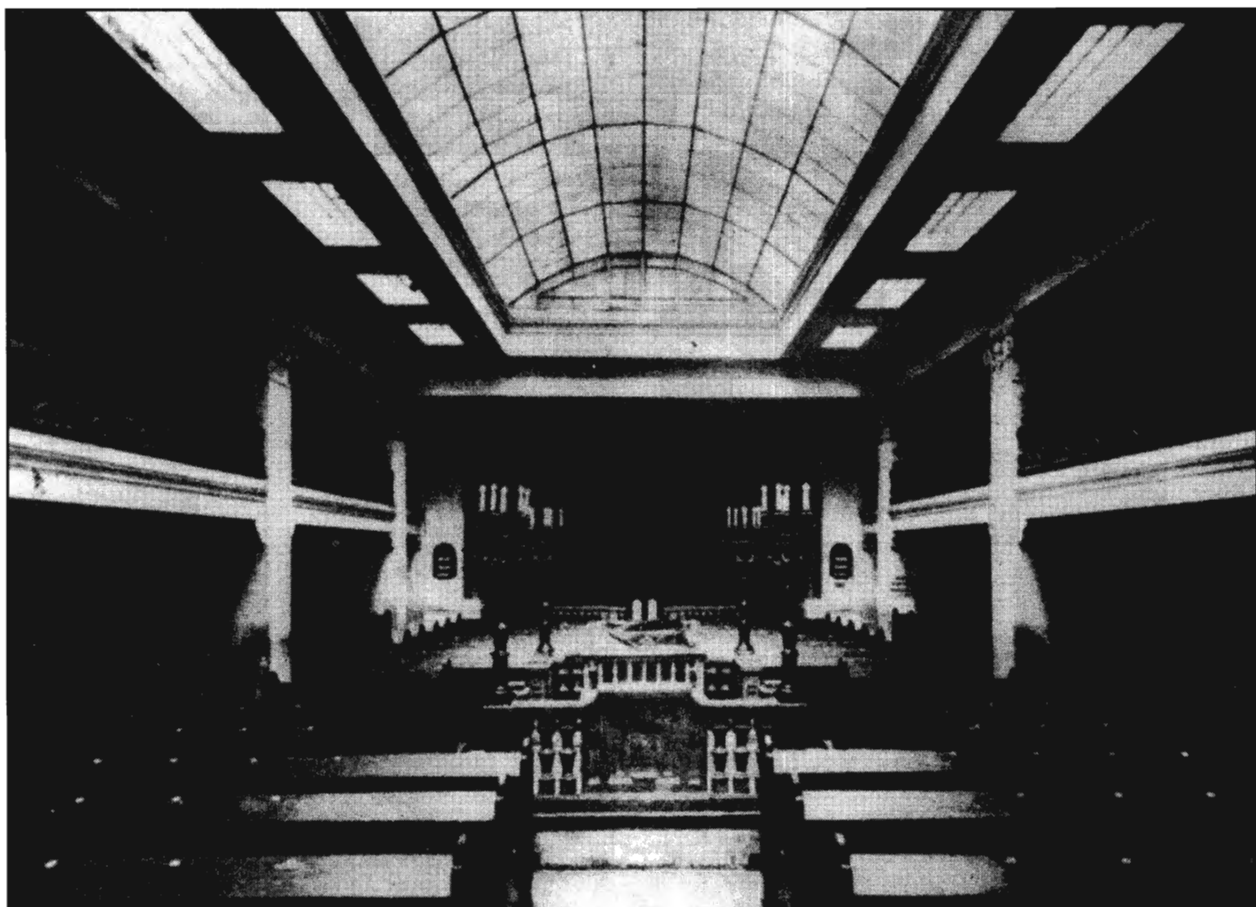
Közismert volt továbbá a Szent Egylet (Chevra Kadisa) hagyományhűsége. Nem is illett volna, bármennyire szabadelvűek voltak is a magyar kormányok, hogy a mélyen vallásos Ferenc József uralkodása alatt ez másként legyen. Bizonyára szerepet játszott a vallási hagyomány fennmaradásáról való gondoskodásban a vezetőség életkora is: a középkorú és idős urakra általában nem a reformokra való hajlandóság a jellemző.

DR. FELEKI BÉLA, A PESTI HITKÖZSÉG ELŐLJÁRÓJA

DR. SCHÄCHTER MIKSA

A PESTI IZRAELITA HITKÖZSÉG CSÁKY UTCAI TEMPLOMÁNAK BELSEJE

A Budapesti Autonóm Orthodox Hitközség 1870. október 16-i megalakulása még inkább arra ösztönözte a PIH-et, hogy a vallásukban konzervatívabb tagoknak is megfelelő kereteket nyújtson. Ilyen volt például a Rumbach utcai templom (ahol még 1896-ban is tökéletes német nyelvtudást kívántak meg az előimádkozótól),¹⁹ a „Sasz Chevra” (Talmud Egylet) imaháza, a haszid szellemű Simonyi-házi imahelyiség, a különböző imaház-egyleteket nem is említve.²⁰

A századforduló pesti zsidóját több egyidejű, egymásnak ellentétes hatás érte: a szabadelvűség, ami egyben kormányhűséget is jelentett; a vallási és társadalmi konzervativizmus; a „történelmi osztályok” rang- és címkorságával szemben álló demokratikus polgári törekvések; a magyarosodás és a magyar hazafiság elvárása a még nem magyarosodott hitrokonokkal szemben. A magyar közvélemény nagy részében emellett az a meggyőződés élt, hogy a kelet-európai zsidók itt akarnak letelepedni, nem kis ellenérzést váltva ki. A kutatók mind a mai napig nem találtak bizonyítékot arra, hogy ezeknek a félelmeknek valós alapjuk lett volna. A kérdést tárgyilagosan világítják meg Pap Dávid²¹ felmérései, s a zsidóbarátsággal éppen hogy nem vádolható Kovács Alajos²² statisztikus következtetései. A Galiciával szomszédos megyékben, a természetes szaporodás

ellenére 1880 és 1890 között csupán 16 327-tel, 1890 és 1900 között pedig mindössze 179 156-tal nőtt a zsidó lakosság száma. Budapest zsidó lakosságának növekedését a vidéki zsidók fővárosba költözésének tulajdonítom.

1. TÁBLÁZAT

Budapest lakosságának növekedése 1880–1900 között

Év	Teljes lakosság	Zsidó lakosság	Zsidó lakosság %-ban
1880	355 682	70 2271	9,7
1890	486 671	102 377	21
1900	702 448	166 198	23,6

2. TÁBLÁZAT

Budapest zsidó lakosságának növekedése 1881–1900 között

Év	Összes szaporulat absz. szám.	Természetesbepötlözési szaporulat absz. szám.	%	többlet absz.szám	%
1881–1890	32 150	9 718	13,8	22 432	32
1891–1900	063 821	19 494	19	44 327	43,3

Forrás: *Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve*, 1904, 66–67. old.)

Honnan jöttek Budapestre az új zsidó lakosok? Az antiszemita szerint Galiciából és Oroszországból. Ők az 1881–82-es kampányukban ezzel

keltettek közhangulatot a pogromok elől menekülő orosz zsidók ellen, és ezzel érveltek 1889 és 1903 között a „rutén akció”²³ keretében és az újabb kelet-európai zsidóüldözések idején.

A közhangulat olyan mértékben zsidóellenessé vált, hogy a bevándorlás ügyében elhangzott hivatalos cáfolatok ellenére zsidó országgyűlési képviselők és publicisták jobbnak látták, ha maguk is a bevándorlás megakadályozását és megelőzését követelik.²⁴

Kik voltak ezek az ún. galíciaiak? Leghelyesebb az *Egyenlőség* szerkesztőjét idézni, akinek szavaiból kiderül, hogy ezek az emberek lengyel ruházatú, jiddisül beszélő zsidók. Így ír róluk: „szombaton templomból jövet... repülő imaköppennyel... galíciai atyafiak”,²⁵ a művelt zsidóságnak vannak kötelességei „a mi Galicziánkat illetőleg”²⁶ (Bereg, Máramaros, Ugocsa), „van Galiciánk a határokon belül”²⁷ – hogy csak egy pár példát említsek.

1900. április 28-án a PIH egy 15 tagú bizottságot állított fel, hogy megvizsgálják az alapszabályokat, és tegyenek javaslatokat a változtatásokra. A bizottság 1904. május 26-án a PIH választmánya elé terjesztette többségi ajánlatát. (A javaslatra nagy hatással voltak a bécsi és a berlini hitközségek alapszabályai.)²⁸ Vita merült fel az 1889 óta érvényben lévő 3. és 12. cikkelyekkel kapcsolatban. Ezek, a 2. cikkellyel együtt, így hangoztak:

WAHRMANN MÓR

„A hitközségi tagok jogai és kötelességei...

2. § A hitközség tagjai mindazon pesti izraeliták, kik magukat nála bekebelezik és a hitközség valamint intézeteinek fenntartásához egyenes évi járadékot fizetnek. Ezek a hitközségi tagok minden jogaiban részesülnek és nejeik és kiskorú gyermekeikkel együtt a hitközséget képezik.

A PESTI IZRAELITA NŐEGYLET ÁRVAHÁZA

A PESTI CHEVRA KADISA MENEDÉKHÁZA

3. § A hitközségi tagok jogaihoz tartozik:

a) önmagukra, nejeik-, özvegyeik- és gyermekeikre nézve a részvétel joga minden istentiszteleti, oktatási és jótékonyági intézetben, valamint a szertartási intézményekben a fennálló szabályzatokhoz képest.

b) a csupán a férfiakat illető cselekvő és szenvedő választási jog a hitközségi képviselőre...

...Cselekvő és szenvedő választóképesség.

12. Választó ezen ősválasztásnál minden nagykorú hitközségi férfitag, ki a hitközségnél bekebelezve lévén, a hitközségi szükséglethez egyenes évi járulékot fizet és legutóbbi évi járulékának fizetésével hátralékban nincs."

Az érdeklődő hiába is keresné a „bekebelezés” és az „ősválasztás” fogalmát az 1929-ben megjelent *Zsidó Lexikon*-ban. A bekebelezés (a hitközségi demokrácia nevében gyakorta támadott) vitás fogalma valószínűleg a késői középkorban, a külvilág által szorongatott, elnyomott, szűk keretek közé szorított zsidó (hit)községekben elterjedt „chezkat ha-jisuv (lakhatási jogosultság)”²⁹ gyakorlatából ered. E szokás alapján minden zsidó (hit)községnek joga volt a területén letelepülő, csatlakozni akaró zsidótól – bizonyos feltételek betartásán kívül – pénzbeli hozzájárulást is követelni.³⁰

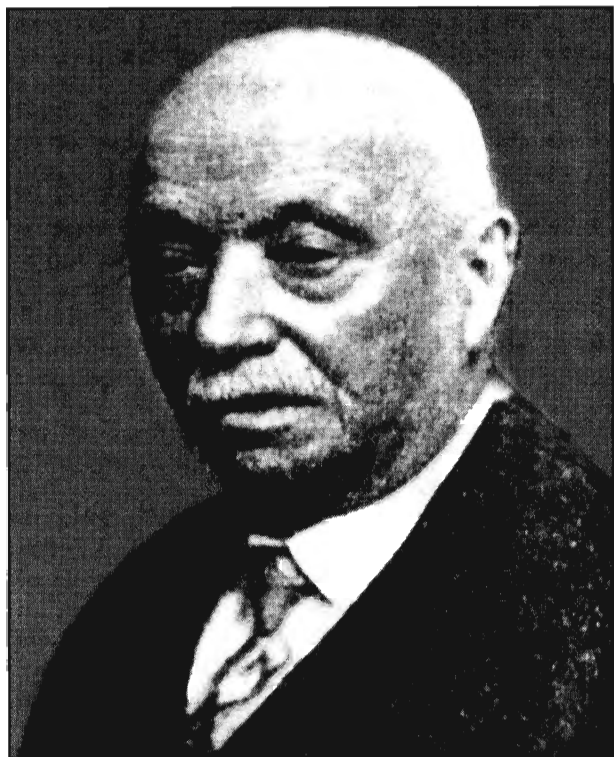
Az „ősválasztás”,³¹ vagyis a képviselők közvetett, a szavazati joggal bírók által megválasztott választók általi választása nem nevezhető demokratikus tendenciának. Figyelemre méltó, hogy a

PIH vezetősége 37 évvel az emancipáció után, 1904-ben még mindig szükségesnek látja a bekebelezés intézményének fenntartását. Az ebből adódó feszültséget Kohner Zsigmond elnök az 1904. április 24-i közgyűlésen elnapolással szerelte le, az ügy alapos megtárgyalását ígérve. Kohner hangsúlyozta, hogy a „régibebek szama ismeretes, az újaké ki van tüntetve a jelentés X. fejezetében”.³² A háromévenként esedékes tagfelvételnél, 1904 januárjában a Chevra Kadisa felvett 1720 új tagja közül 1583 fizetett bekebelezési díjat a PIH javára. (A Chevra nem vett fel a PIH által be nem kebelezett egyéneket.)³³

Kohner – főként Schächter felszólalásának hatására, ami „egy kis frissességet és szint is vitt... a közgyűlés egyhangú folyásába” – megígérte, hogy az átdolgozott alapszabály-tervezetet a hitközség „plénuma” elé terjesztik. A módosított tervezetet, miután egy közbeeső fórumon³⁴ megvitatták, június 12-én rendkívüli közgyűlés elé terjesztették.³⁵

A jól értesült Szabolcsi tudósította olvasóit a várható ügymenetről, s abban a reményben, hogy a közvéleményt maga mellé állíthatja, kijelentette:

„Nem elég, hogy adót fizet valaki. Kell, hogy fölvétesse magát és a fölvételnél megfizesse a bekebelezési díjat, mely 30 koronától 600 koronáig terjedhet. Nem tudjuk, jogos volt-e eddig ez az intézkedés, mert olyan régi, amilyen régi maga a pesti hitközség alkotmányos kormányzá-

EHRlich G. GUSZTÁV

sa, azt azonban tudjuk, hogy ha nem volna, *most kellene megalkotni*. Ezt a mi nagy hitközségünket a maga páratlan intézményeivel és a tizmilliót jóval meghaladó alapítványaival nem szabad kitenni annak, hogy mint történt Szatmárt... könnyen járatlan kezekbe kerüljön. Mondjuk ki csak nyíltan, óvakodnunk kell Galicziától. Galícia alatt ebben az esetben nem csak Galicziát értjük, de értjük a galicziai szellemet és visszamaradottságot és megbízhatatlanságot.”

Szatmár említésével Szabolcsi arra utalt, hogy ott a haszidok jutottak többségre, és át is vették a hitközség vezetését.³⁶

S bár a vallásosság elmélyülése a magyar zsidóságnak mindössze kis részét érintő jelenség, Szabolcsi aggódik:

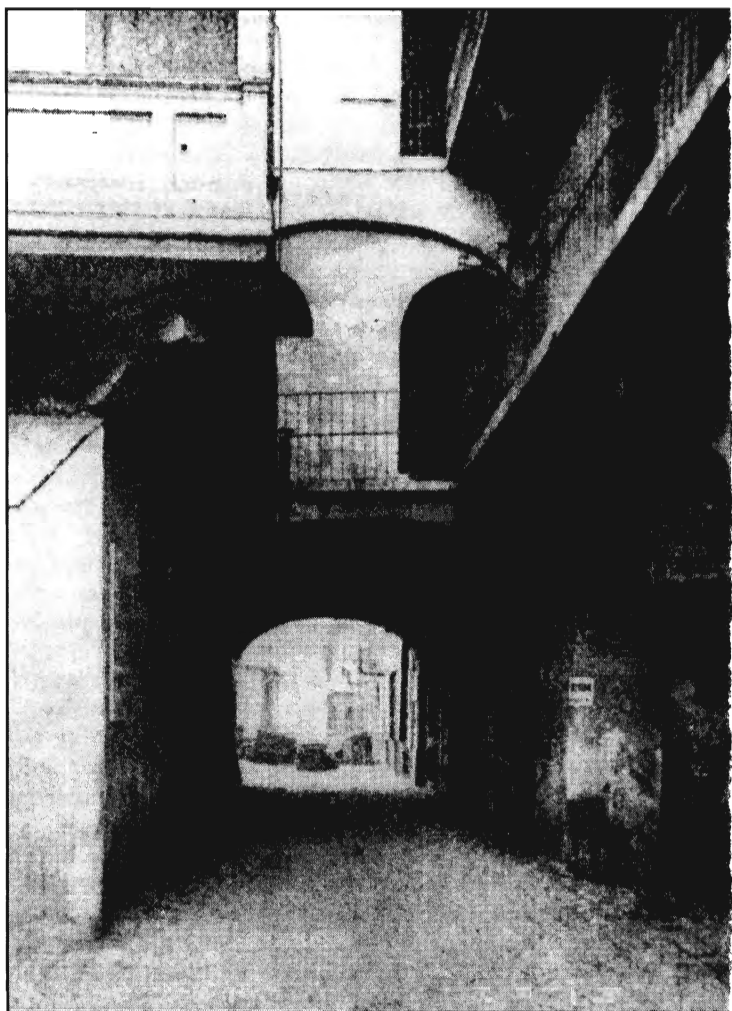
„Kaftán uralkodják a pesti hitközség székházában, az rendelkezék a milliókra menő alapítványok fölött, kezelje páratlanul szép intézményeinket? Ki fog ilyen viszonyok közt alapítványt tenni, kinek lesz bizalma az intézmények vezetésében és jobbak közül kinek lesz kedve részt venni a hitközség kormányzásában?”³⁷

Szabolcsi aggályainak hátterében nemcsak a szatmári vezetőségváltás állt, hanem a haszidok számának és befolyásának megerősödése az ortodox táboron belül. Szerinte sok ortodox rabbi megélhetését féltve vált haszidbaráttá. Ez a hatás Budapesten is érezhetővé vált. Kb. 50 család külön haszid imaházat tartott fenn. A Fővárosi Levéltár őrzi Herczfeld Samu ügyvéd 1890-ben benyújtott kérvényét, amelyben szefárd rítusú hitközség engedélyezését kéri, ami alatt haszid

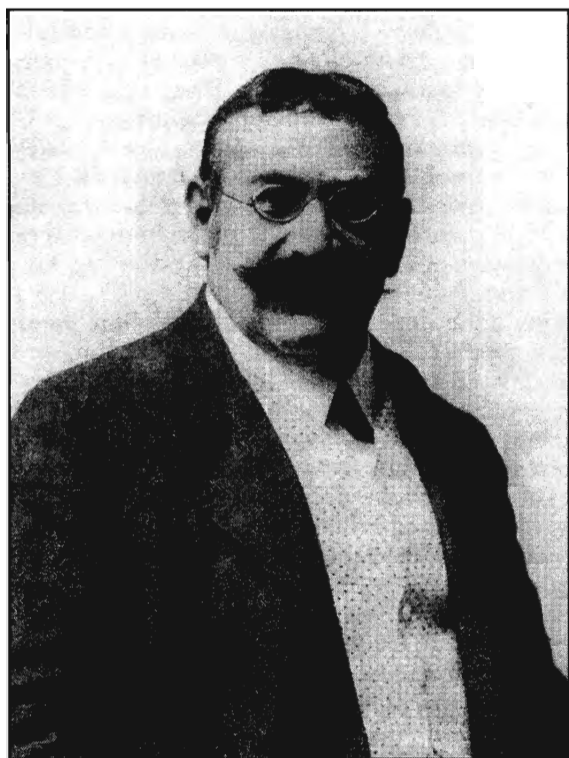
gyülekezet értendő.³⁸ Ez lehet a háttere Szabolcsi azon véleményének, hogy néhány oda nem való ember romba döntheti a hitközség egész intézményét. A nem túl meggyőző érvelés mellett még pontatlanságot is elkövetett az *Egyenlőség* főszerkesztője. Mezei Mór, az Izraeliták Országos Irodájának elnöke és a PIH választmányi tagja kijelentette: „a választmány nem akarta prude kimondani, vajon micsoda praxist fog követni a tagfelvételeknél.”

Vagyis Szabolcsi állításával ellentétben, nem szabták meg a felvételi díjakat.

A június 12-én, vasárnap tartott képviselőtestületi gyűlést Kohner Zsigmond bevezetője nyitotta meg, aki hangsúlyozta, hogy a cél nem a gyökeres felforgatás, hanem hézagpótló időszerű módosítások bevezetése. Az 1900. április 20-i közgyűlésen megválasztott vizsgálóbizottság többsége a módosítások mellett foglalt állást. A módosítások az igazgatás központosítását célozták, valamint a képviselőtestületi tagok bevonását az ügyosztályok működésébe. (A végrehajtó vezetés ezzel szemben központosult – A. L.) Kohner továbbá kijelentette: „Az előjáróság és

AZ ORCZY-HÁZ BELSEJE. FELJÁRAT A KÉT TEMPLOMHOZ

SZABOLCSI MIKSA

választmány nem látta szükségét annak, hogy a hitközségi tagsággal járó jogok gyakorlása kérdésében az eddig érvényesülő felfogástól eltérve, azokat a jogokat, melyeket a hitközségbe való bekebelezéstől tett függővé, minden adófizetőre kiterjessze.” A külön bekebelezési díjra szükség van egyrészt a költségvetés szempontjából, másrészt a hitközség iránti érdeklődés bizonyítására. A hitközség ennek gyakorlatát fenntartotta, az 1873. évi alapszabályzatban kifejezésre jutatta, amit a hatóságok elfogadtak. Kohner problémája az volt, hogy a PIH, amely az 1868–69-es országos izraelita gyűlés szabályzatát magára vállalta, összeütközésbe került ennek 7. paragrafusával.³⁹ A fenti országos gyűlés egy szervezetbe akarta tömöríteni a magyarországi zsidóságot, mégis annak háromfelé szakadását eredményezte. A 7. paragrafus szerint a hitközségnek nincs joga megtagadni a bekebelezést, s nem kérhet érte díjat. Továbbá az 1895. évi XLII t. c. 20. paragrafusa arra kötelezte a vallásosokat, hogy csatlakozzanak a „saját vallásfelekezethez tartozó s hozzájuk legközelebb eső oly önálló egyházközösséghez, mely a magyar állam területén belül létezik”.⁴⁰ Ezen ellentmondás dacára az „intézőket minden alkalommal annak belátása vezérelte, hogy a pesti hitközség népesedési viszonyainak sajátos körülményei a kérdésben a kisebb községektől eltérő külön eljárásra nyújtanak okot”. A módosítást ellenzők közül Schächter válaszában kiemelte, hogy ellentmondás van a törvény és a PIH gyakorlata között, mivel az utóbbi a 18 000 adófizető közül 10 000-tól megtagadja mind az aktív, mind a passzív választási jogot, annak elle-

nére, hogy mindannyian kötelesek a PIH-hez tartozni. A hozzávetőlegesen 10 000 koronára becsülhető bekebelezési díj elhanyagolható a PIH költségvetésében, és nem lehet oka jogok megtagadásának. (Ekkor többen közbekiabáltak: „A szatmári eset!” – ezzel mutatva rá a valódi indokra.) A felszólalók közül Rózsavölgyi Manó dr. nem elégedett meg a budapesti illetőséggel – amit minden négy évig a fővárosban élő adófizető elnyer –, hanem magyar állampolgárságot követelt a PIH-be való felvétel kritériumaként. Mezei Mór dr. ezt, a választmány helyes döntőképességét feltételezve, feleslegesnek tartotta. Javasolta viszont a bekebelezési díjak összegének rendezését, egy minimum megállapítását. Weisz Berthold pénzügyi és elvi okokból helyeselte a bekebelezési díj megkövetelését. Tenczer Pál szintén a díjszedés mellett foglalt állást. (Annak ellenére, hogy ő maga nem fizetett – A. L.) Felleki Béla szerint, aki a politikai életben a választójog kiterjesztése hívének mondta magát, „a konzervatív természetű vallási intézménybe politikát bevinni nem szabad”⁴¹ – ami fogalomzavarra enged következtetni. A jelenlévők közül 96-an a módosítás mellett, négyen pedig ellene szavaztak. Az ülés június 19-én délelőtt tíz órai kezdettel folytatódott. Ennek végén dr. Schächter bejelentette, hogy a vallásügyi miniszterhez fog fellebbezni a bekebelezési díj fizetésének kötelezettsége ellen, sőt ha szükséges, bírósághoz is fordul.

Ezekben a fejleményekben Szabolcsi igazolódni látta korábbi véleményét:⁴² „A pesti hitközségnek van oka, és van joga arra, hogy megválogassa tagjait és hogy megkívánja azt, hogy aki részt akar venni a vezetésben – mert részt vesz mindenki, aki választó és választható – az tartsa érdemesnek a hitközséget arra, hogy jelentkezik, hogy *akar* tag lenni (mert azzal hogy kultuszadót fizet, az még nem mutatja, mint hogy adót fizetni kell), és akar ezért külön áldozatot hozni, t. i. a bekebelezési díjat, melyet a hitközség állapít meg. Vagy nem hallott volna sohasem Schächter dr. semmit sem a ácheskas hakehilláról? Hiszen ő *konzervatív* ember, hiszen ő a haladókkal szemben minden alkalommal a régi szokások szentségét hangoztatja.” (A tagmegválasztás „joga” világosan törvényellenes, a vallási konzervativizmus kiterjesztése az adminisztratív gyakorlatra. Szabolcsi érvelése helytelen – A. L.)

Szabolcsi a továbbiakban még kijelenti, hogy be kell tartani minden zsidó családfő törvényadta jogát a hitközséghez való tartozásra, de – folytatja – a választó és a választhatósági jogot a törvény nem írja elő. Ennek fizetéshez kötése jogos, mivel: „Nem tudjuk-e, hogy Budapesten több a lengyel zsidó, mint Lembergben? Csupán csak 1890-től 1900-ig több mint negyvenezer idegen zsidó telepedett le Budapesten.” Már látuk, hogy Szabolcsi a „lengyel”-en a régimódi, ortodox zsidókat értette. Az „idegen” pedig le-

het vidéki is. Mindenesetre nincsenek statisztikai adatok annak bizonyítására, hogy külföldről vándoroltak volna be a zsidók Budapestre. S ezt nem azért hangsúlyozom, mert azt gondolnám, hogy egy ilyen bevándorlás negatív jellegű lett volna. Mindössze a statisztikai adatok hiányát kívánom kiemelni.

Szabolcsi szerint a fővárosba költöző zsidók jótékonyásra szorultak, amivel elárulja, hogy tart a letelepedéssel járó gazdasági és társadalmi problémáktól.

A június 19-i ülés zajos jelenettel fejeződött be. A jelenlévők féltették a hitközség tekintélyét, jó hírét és autonómiáját, s ha Schächter beváltja fenyegetését, és a miniszterhez fordul, mindez veszélybe kerül. Ebben a szellemben ír Szabolcsi cikket *Szelíd megjegyzések* címmel schächteriádról, módszeréről, azaz a zsidó ügyeknek a hatóságoknál való beárusításáról.⁴³ Ebben utal a „nyomtatványra”, vagyis arra a beadványra, amit Schächter a vallási és közoktatási miniszterhez nyújtott be a PIH intézkedései ellen.⁴⁴ A nyomdában készült felirat, amit Schächter mellett még dr. Pap Dávid⁴⁵ és dr. Réthy Mór⁴⁶ is aláírt, egy mások által benyújtott beadvánnyal együtt nyomós érveket hozott fel, hogy az új alapszabályzat pontjai, s idéznek annak 3. és 4. paragrafusából,⁴⁷ „sértik a hazai törvények intencióit, a hitközségi szervezet alapjául szolgáló szabályzatot és a hitfelekezet tagjainak jogos érdekeit... E jogok megcsorbítását külön bekebelezési adóztatás által a törvény és a miniszteri rendeletek nem engedik”. Valamint, hogy a bekebelezésből befolyó összegek nem számottevők, „a folyó 1904. évben a pesti izraelita hitközség költségelőirányzata 1 257 000 korona [a szöveget itt olvasója – a miniszter? – aláhúzta – A. L.], és ezzel szemben a bekebelezési jövedelem körülbelül 20 000 koronára van előirányozva. Még ha szabad volna is a felekezet tagjainak törvényes jogait attól tenni függővé, hogy a hitközség jövedelmi forrásait biztosítsa... ez a bekebelezési jövedelem a hitközség szükségleteihez semmi arányban sincsen”.

A folyamodók felhívták továbbá a figyelmet a tízezer adófizető mellőzéséből származó „új gyűjtőanyag” felgyülemelésére, különösen az értelmiség elidegenedésére és a felekezet viszonyainak további szétzilálódására.

A PIH elöljárósága nem várt ölbe tett kézzel a fejleményekre. Schächter és társai meglepődve fogadták a nem várt fordulatot, ugyanis folyamodványuk benyújtása után értesítették őket, hogy már elkéstek, mivel Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter⁴⁸ államtitkára, Zsilinszky Mihály útján már jóváhagyta a módosított alapszabályokat. Berzeviczy háromoldalas közleményben tájékoztatja „Budapest közönségét” a határozatról.⁴⁹ A miniszter az Izraeliták Országos Irodájától kapott véleményezés alapján hozta meg határozatát. A vélemény szerint a

hitközség területén lakó izraeliták a hitközség minden szolgáltatására jogosultak, de a törvény nem kötelezi a hitközséget a választási jog megadására is. Mezei Mór PIH tagsága bizonyára hozzájárult az Országos Iroda és a PIH egyetértéséhez. A PIH új képviselőtestületi választásait 1904. október 30-án már az új alapszabályok értelmében tartották meg.

A fentiek illusztrálására melléklem a korabeli forrásokból összegyűjtött alábbi adatsort, amelyek a PIH területén élő zsidóságra vonatkoznak.

Év	Zsidó lakosok száma IV–IX. ker. (PIH)	Adófizetők száma	Bekebelezettek száma	Választási jogúak száma
1880	63 698	–	–	2869
1890	93 893*	–	–	–
1890	87 000	14 700	–	–
1891	–	7 700	–	–
1892	–	8 880	–	–
1893	–	9 590	–	–
1894	–	10 567	–	–
1895	–	11 774	–	–
1895	120 000	21 500	–	6 100
1896	–	12 297	–	–
1897	–	–	–	–
1898	–	–	14 000	–
1899	–	15 372	–	–
1900	–	15 804	**	–
1900	–	16 000	–	9 000**
1900	150 000	22 000	–	–
1901	–	17 315	–	–
1902	–	17 797	–	–
1903	–	18 077	–	–
1904	160 000	18 077	8 000	7 175
1905	168 000	31 000	–	–
1906	173 326*	–	–	–
1910	185 000	38 000	–	–
1919	–	40 000	–	–

* Számításaim alapja:

Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 70/3, 1869–1925 (Budapest, főv. demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben.)

** *Egyenlőség*, 1904. nov. 6.

*** Ebből, adóhátralék miatt, csak a 6281 gyakorolhatta.

Források a fenti időrendben:

1880 Groszmann

1890 *

1890 Eppler

1891 *Egyenlőség*, 1891. márc. 6.

1892 *Egyenlőség*, 1894. ápr. 13.

1893 *Egyenlőség*, 1894. ápr. 13.

1894 *Egyenlőség*, Melléklet, 1895. ápr. 5.

1895 *Egyenlőség*, Melléklet, 1896. ápr. 10.

1895 Eppler; *Egyenlőség*, 1895. okt. 25., 9. old.

1896 *A PIH Elöljáróságának jelentése az 1896-iki közigazgatási évről*. 16. old.

1897–

1898 *Egyenlőség*, 1898. szept. 9.; nov. 11.

1899 *A PIH Elöljáróságának jelentése az 1900-iki évről*. 20. old.

1900 *A PIH Elöljáróságának jelentése az 1900-iki évről*. 20. old.

1900 *Egyenlőség*, 1900. nov. 11.
 1900 Eppler
 1901 *Egyenlőség*, 1902. máj. 25.
 1902 *Egyenlőség*, 1904. máj. 1., 4. old.
 1903 *Egyenlőség*, 1904. máj. 1., 4. old.
 1904 *Egyenlőség*, 1904. máj. 1., jún. 19.
 1905 Eppler
 1906 *

–
 1910 Eppler

–
 1919 *Egyenlőség*, 1919. nov. 2.

–Groszmann: Groszmann Zsigmond: *A Pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története*. Bp. 1934.

– Eppler: Eppler Sándor: *25 év története*. In: *Múlt és Jövő* XXV (1905), 329–338. old.

A *PIH Elöljárósága jelentései*-nek hiányában a kutató leginkább a korabeli sajtóra támaszkodhat. Az ily módon összegyűjtött adatok, bár hiányosak, mégis mutatják, milyen alacsony volt a választójoggal rendelkező adófizetők relatív és abszolút száma. A pontatlanság mellett az esetleges növekedések vagy csökkenések okát az adóhátralékban lévők számának változásában lehet keresni. Ehhez járul még: az elhalálozás, elszegényedés és az elköltözés. (*PIH Elöljáróságának jelentése 1900. év.*) A háromévenként tartott Chevra Kadisa-tagfelvételek szintén gyarapították a bekebelezett tagok számát. A kép teljességéhez hozzátartoznak még a cikk végén található Statisztikai függelék táblázatai is, amelyekből megtudhatjuk a budapesti felnőtt zsidó férfi lakosok számát a PIH területén, a IV-től a IX-ig kerületekben.

Miért vonzotta jobban a vidékről Pestre költöző, többnyire szegényebb zsidókat a PIH, mint a Budapesti Autonóm Orthodox Hitközség? Először is azért, mert ez utóbbi szervezet a vallásos zsidók közül is csak azokat vette fel tagjai közé, akik jellemző tisztaságról, gazdasági és vallásos megbízhatóságukról igazolót levelet hoztak volt községük rabbijától vagy vezetőjétől.⁵⁰ Az is lehetséges, hogy a beköltözők zilált anyagi viszonyokat hagytak maguk mögött, és költözésükkel éppen a vidékre oly jellemző szoros társadalmi és vallási ellenőrzöttségtől szerettek volna megszabadulni. Továbbá az is szerepelhetett az okok között, hogy a kisebb taglétszámú orthodox hitközségben minden bizonnyal magasabb adót kellett fizetni a hitközségi funkcionáriusok (rabbi, dájján [rabbisági ülnök], mohél [körülmetélő], metsző, kántor stb.) fenntartására, mint a nagy neológ közösségben. Emellett a neológoknál kisebb volt az esély a régi ismerősökkel való váratlan és kellemetlen találkozásokra. Továbbá a PIH jótékonsági tevékenysége és egészségügyi szolgáltatásai közismerten kiterjedtek voltak. Iskolái – viszonylag szerény méreteik ellenére – szintén vonzhatták a letelepülőket. Az orthodox zsidók vallási funkcionáriusként állást is remélhettek a PIH-nél és a Chevra Kadisánál. Talán

ezért nevezte Wahrmann Mór és utána Szabolcsi Miksa az ortodoxiát a zsidóság reservoárjának.⁵¹

A budapesti ortodox zsidókra vonatkozó létszámadatok

Év	Családok	Lélekszám	Adózók	Forrás
1880–90	–	kb.4 000	–	dr. Zeke Gyula*
1891	200	–	–	E., 1891. máj. 1. 14. old.
1891	–	–	115	E., 1891. okt. 9. 10–11. old.
1894	–	–	300	E., 1894. ápr. 20. 8. old.
1896	–	–	150	E., 1896. jan. 31. 6–7. old.
1902	–	–	200	bekebelezett tag szavazó E., 1902. márc. 2. 11. old.
1907–18	–	15 000	–	Zeke: Kézirat I. rész, 13. l.áb.
1927	–	–	1 800	Zsidó Évkönyv. Bp. 1927/28.204. old.
1929	–	36 000	–	bekebelezett tag *
1929	–	50 000	–	**

Források:

– Zeke Gyula: *A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában (1867–1941)*. In: *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. Budapest, MTA, 1990. 174. old. dr. Zeke a *Statisztikai Havi Füzetek 1882–1889* alapján számolta ki az adatait.

– Zeke Gyula: *A budapesti zsidóság a századfordulón (1895–1919)*. Kézirat. Budapest, 1989.

* *Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve*. 1929. 514. old.

** *Zsidó Lexikon*. Budapesti Orthodox Hitközség. 157. old.

A századfordulón a pesti ortodox hitközség kisebb volt, semhogy anyagi és presztízsszemponctokból vonzerőt gyakorolhatott volna. Ugyanekkor a Hold utcai skót misszió térítő iskolájának több száz, vallásos családból származó, zsidó tanulója volt.⁵² A PIH ezzel szemben viszonylag sokat költött jótékonságra, kiterjedt, modern segélyintézeteket (aggok háza, kórházak, árvaházak) tartott fenn. Ezeket a keresztények is nagy számban vették igénybe. A jótékonság terén a PIH és a budapesti zsidóság igen aktívan működött.⁵³ Annak ellenére, hogy az adózás nagy részét befizető polgárokat érintő közszükségekről volt szó, a városháza minimális támogatást nyújtott.⁵⁴

A fentiek tükrében érthető – ha a demokrácia szemszögéből nem igazolható is –, hogy a hitközség vezetősége kezében akarta tartani az igazgatást.

Egy korabeli megfigyelő szerint a PIH emberbaráti és vallási tevékenységében „nagyobb a formalizmus, mint az idealizmus, inkább mondvacsinált, mint igazán átértzett. A pénzügyi szempont a kelleténél jobban dominál, mint a

működési szempont”. Ennek háttérében talán az állt, hogy a századforduló budapesti zsidóságának nagy része a zsidó valláshoz „még csak birtokjogot sem formál... hanem ha éppen a véletlen úgy kívánja meg, hát egy rövid kis időre béért lakni megye bele”.⁵⁵ (Mármint a templomba nagyünnepkor – A. L.)

A helyzet ellentmondásos megítélése valószínűleg abból adódik, hogy a PIH munkája egyenetlen volt: kiváló teljesítményei és eredményei mellett sok lehetőséget és erőforrást elszalasztott.

JEGYZETEK

1. A Pesti Izraelita Hitközség (továbbiakban: PIH) II. József császár türelmi rendelete után, a 18. sz. végén kezdett kiépülni. A rendelet előtt Pest Szabad Királyi Város (Königl. Freystadt Pesth Liberae Regiaeqe Civitatis Pestiensis) az országos vásárokon kívül csak különleges alkalmakkor (pl. ha este érkeztek oda, vagy ha a királyi táblabíróshoz kellett fordulniuk) engedte meg a zsidóknak, hogy megszálljanak a városban, ezt is csak hosszas huzavona után.

A 19. században bekövetkezett óriási fejlődés után a zsidó Wahrmann Mór országgyűlési képviselő, későbbi PIH elnök javaslatára, az 1872-ben létrehozott egyesített Budapest (IV-től a IX-ig) kerületeiben lakó kongressziális (neológ) zsidók létrehozták a PIH-et. Ez abban az időben a világ egyik legnagyobb zsidó hitközsége volt: Budapest zsidó lakosságának, ami maga is a világ egyik legnagyobb városi zsidó koncentrációja, döntő része hozzá tartozott. (Mind abszolút számban, mind százalékarányban). A PIH mellett megemlítendő még a Budapesti Aut(onom) Orth(odox) Hitközség, a Budai Izr. Hitközség, az Óbudai Izr. Hitközség és a Kőbányai Izr. Hitközség.

(Wahrmann szerepéről Budapest létrejöttében I. Vörös Károly: *A fővárostól a székesfővárosig, 1873–1896*. In: *Budapest története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1878. IV. köt. 314. old.)

2. Groszmann Zsigmond (Budapest, 1880. márc. 15.) 1895–1905 között a budapesti Rabbiképző növendéke, 1904-ben bölcsészdoktori oklevelet kap, majd 1906-ban rabbivá avatják. Mint pesti segédrabbi, rabbi és az Országos Rabbiegyesület titkára működött. Számos közleménye közül, melyekben levéltári forrásokra támaszkodik, témánk szempontjából a legfontosabbak:

A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története. Budapest, 1934.

A pesti zsidóság vezetői. Magyar Zsidó Szemle, 1939. 51–58. old.

3. Az asszimiláció fogalma széles körben (pl. vallási vagy nemzeti csoportokban) negatív előjelet kapott. Akkultúráció alatt a nemzeti többség ruházódásának, izlésének, gazdasági rendjének, nyelvének, kultúrájának, politikai felfogásának kisebbség általi átvételét értjük. Az asszimilációval ellentétben azonban az akkultúráció nem vezet a teljes önfeladáshoz és a csoportjelleg eltűnéséhez. (Marsha L. Rozenblit: *The Jews of Vienna, 1867–1914. Assimilation and identity*. Albany, 1983. 3. old.)

4. Groszmann: *A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története*. 47. old.

5. 1881-től 1938-ig megjelenő budapesti zsidó (politikai és társadalmi) hetilap. Bogdányi Mór alapító szerkesztőtől 1884-ben Szabolcsi Miksa vette át, akinek 1915-ben bekövetkezett halála után, fia, Sz. Lajos folytatta munkáját.

6. *Egyenlőség*, 1885. márc. 1., 5–6. old.

„Régi dolog, hogy a közgyűlések csupa formások közt peregetek le, és hogy soha új eszme, új alakítás onnan nem eredt. Örültek, ha annyi tag megjelent, mint a mennyi szükséges volt az ülés megtarthatására, és ha egyik-másik hullibuzgó férfiú beszédre fanyalodott, hát a többiek bóbiskolva hallgatták, senki ellenvetést nem tett, és bármit mondott is a szónok, a beszéd végén meghelyeselték.”

A zsidó tanulók helyzetéről sok hír és cikk tanúsítja, hogy a dupla tandíj ellenére – amit azon a címen kértek tőlük, hogy a zsidó hitközségek a többi egyház számlájára taníttatják gyermekeiket – vagy külön zsidó osztályokba helyezték el, vagy külön padokba ültették őket.

7. *A pesti izraelita hitközség közgyűlése*. *Egyenlőség*, 1891. márc. 20. 10. old.

8. *Egyenlőség*, 1895. ápr. 5. Melléklet. 5. old. *Egyenlőség*, 1895. ápr. 19. Melléklet. 1. old.

9. *Egyenlőség*, 1895. okt. 25. 9. old.

10. *A pesti hitközség közgyűlése*. *Egyenlőség*, 1897. ápr. 30. 2. old.

11. Dr. Schächter Miksa (Vác, 1859. aug. 20. – Budapest, 1917. ápr. 30.), orvos, budapesti egyetemi tanár; a PIH keretén belül felépítő vallásos szellemű ellenzék alapítója és vezetője.

1900. ápr. 39-én így irt az *Egyenlőség*: „Vagy három év óta megszoktuk, hogy az évi közgyűlés egy kis színhez, elevenséghez jusson, a mi hogy megtörténjék, arról Schächter Miksa dr. szívesen gondoskodik. Felszólalása egy kissé mindig mozgásba hozza a kedélyeket s megtörténik az, hogy a csendes teremben még viták is kerekednek.” (*A pesti izr. hitközség gyűlésterméből*)

12. *Egyenlőség*, 1902. máj. 25., 10. old.; 1902. jún. 1.

13. *A pesti hitközség választásai*. *Egyenlőség*, 1904. okt. 30., 9. old. *Méltóságos urak*. *Egyenlőség*, 1904. jan. 10., 7–8. old. Orsody Fülöpné azonos Herzog Margittal. (Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*. Budapest, 1937. I. köt., 127. old.)

14. *Zsidó Szemle*, 1916. febr. 17., 7. old.

Kempelen, op. cit. I. köt., 138. old.

15. Szabolcsi Miksa: *Az új nemzedékért*. *Egyenlőség*, 1893. ápr. 14., 3–4. old.

Pázmány, Dénes: *A Wahrmann család tragédiája*. Szombat, 1934. febr. 3., 6–7. old.

16. Ehrlich G. Gusztáv (1849. márc. 4., Iglau, Moravia), Erzsébetváros képviselője a városházán. Fontos szerepet játszott a PIH-ben.

17. Kornfeld Zsigmond (1852. márc. 27., Jenikau, Csehország – 1909. márc. 24., Budapest), bankár és vállalkozó. A PIH alelnöke Kohner Zsigmond elnöksége idején. A beszélgetés valószínűsíthető időpontja: 1908. Halála évében bárói rangot kapott.

18. *Zsidó Évkönyv*, Budapest, 1927–1928, 245. old.

19. *A pesti hitközségtől Pályázat*. *Egyenlőség*, 1896. jan. 31., 10. old.

A kérdést megvilágítják *A pesti izraelita hitközség határozatai* (*Egyenlőség*, 1895. okt. 4., 4–6. old.), melyek a vallási tudat ébrentartásához szükséges intézkedésekkel foglalkoznak.

20. Mardochai Hajehudi (Szabolcsi Miksa): *A pesti izr. anyahitközség és az orthodoxok*. *Egyenlőség*, 1888. máj. 27., 1–2. old.

21. Pap (Kohn) Dávid (Csécske, 1868. szept. 2. – Budapest, 1919. nov. 29), ügyvéd, közgazdász, publicista. L. tanulmányát: *Zsidók vándorlása*. *Izraelita Magyar Irodalmi Társaság*. Évkönyv, I (1896), 41–45. old.; II (1903), 22–28. old.

22. Kovács Alajos (Gyöngyöspüspöki, 1877. jan. 6. – Budapest, 1963. ápr. 14.), statisztikus. 1924–1936 között a Központi Statisztikai Iroda igazgatója, elnöke. Írásaiban megnyilvánuló antiszemita érzelmei a zsidóellenes törvények statisztikai megalapozásában érték el csúcspontjukat. A bevándorlással foglalkozó számításai *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* (Bp. 1922) c. tanulmányában található. Ennek értékelése és összefoglalása: Walter Pietsch: *A zsidók bevándorlása Galiciából és a magyarországi zsidóság*. *Valóság*, 1988/11, főként 51., 52., 56. old.

23. 1897-től a kárpátaljai görögkeleti egyház kezdeményezésére, társadalmi és hivatalos kampány indult a magyarsághoz lojalísnak mondott rutén lakosság segélyezésére. Az ugyanazon a területen nyomorban élő zsidó népesség nemcsak hogy nem kapott segílyt, de társadalmi és félhivatalos rágalomhadjáratot is indított ellenük. Ennek egyik főszereplője Egan Ede kormánybiztos, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter beosztottja volt. Katzburg, Natanel: *Antisemiut be-Hungaria 1867–1914*. Tel-Aviv, 1960, 198–201. old.

24. Tisza Kálmán, a miniszterelnök felszólalásából, ami az országgyűlés 1882. jún. 9-i ülésén hangozott el, pl. kiderül, hogy az esetleg Magyarországra érkező orosz zsidókat hatóságilag tovább szállítják. (*Képviseelőházi Napló*, 120. országos gyűlés. 1882. jún. 9., 284. old.) 1900. február 1-jén Beszterce-Naszád vármegye alispánja tudósította Széll Kálmán belügyminisztert, „hogy oroszországi zsidóknak bevándorlása a törvényhatóság területére nem volt észlelhető”. Április 20-án ugyanilyen értelmű levelet küldött Máramaros alispánja nevében a főjegyző, majd augusztus 28-án pedig Ung vármegye alispánja. (Országos Levéltár, K148-1900-II-621, L14-1900-II-621.) Az *Egyenlőség* 1900. ápr. 8-i száma (10. old.) ezt írja az állítólagos bevándorlás ügyében: „Az illetékes hatóságtól nyert felhatalmazás alapján kijelenthetjük, hogy a jelzett híreszte-

lések minden alapot nélkülöznek. A határvegi megyékben és az erdélyi vidéken minderről nem tudnak semmit..." Nem valószínű, hogy a bevándorlás elkerülne volna a központi hatóságok figyelmét. Mindezek ellenére, Wahrmann Mór kijelentette, hogy a magyar zsidóság beolvadásának érdekében és a magyarság javára ellenzi az esetleges bevándorlást, s hogy a menekültek és az őket segélyező külföldi és magyarországi zsidó bizottságok sem töreksznek erre.

Az *Egyenlőség* hasábjain visszatérő követelés volt a határok lezárása a menekülő orosz zsidók előtt. L. Szabolcsi Miksa: *Tanulmányok egy miniszteri jelentésből*. 1897. máj. 16., vagy dr. Fleischmann Sándor: *A külföldi őszerekek c. cikkét a „galíciai bevándorlás” veszélyei ellen*, 1897. aug. 8., vagy Mardochoi Hajehudi: *Am zárják el a határokat*. 1899. dec. 10. A forrásgazdagság ellenére, helyszüke miatt, nem sorolom tovább a példákat, de megjegyzem még, hogy a *Külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról* szóló 1903: V. t. c. szinte lehetetlenné tette az illegális bevándorlást és letelepedést.

25. *Egyenlőség*, 1896. nov. 22., 10. old.

26. *Egyenlőség*, 1897. máj. 16.

27. *Egyenlőség*, 1904. szept. 4.

28. Az eseménysorozat forrásai: *Egyenlőség*, 1904. máj. 1., 6–8. old.; jún. 5., 8. old.; jún. 12. Melléklet, 1. old.; jún. 19., 6–8. old.; jún. 26., 8–11. old.; júl. 3., 6–7. old.; júl. 10., 9. old.

29. Szó szerint: *chezkat a chazaka*, azaz erőjog birtokos esete. Chazak – erős.

30. Katz, Jacob: *Tradition and Crisis. Jewish Society at the End of the Middle Ages*. New York, Schockenm 1971., 104–105. old.

Venetianer Lajos: *A zsidóság szervezete az európai államokban*. Budapest, IMIT, 1901. 103–106. old.

31. Révai Nagy Lexikona. Budapest, Révai, 1922. XV. köt.

32. *A pesti izr. hitközség közgyűlése*. *Egyenlőség*, 1904. máj. 1.

33. Szabolcsi Miksa: *Cselekvő szeretet*. *Egyenlőség*, Melléklet, 1904. jan. 10.

A pesti hitközség 1903. évi jelentése. *Egyenlőség*, 1904. máj. 1. L. a *Hitközségi igazgatás-ról* szóló részt: 4. old.

34. *Az előjárás és a választmány. (A módosított alapszabályok)*. *Egyenlőség*, Melléklet az 1904. június 12-i számhoz.)

35. *A pesti hitközség alapszabályai*: *Egyenlőség*, 1904. jún. 5., 8. old.

36. Szatmár, új *Status quo Hitközség Szatmáron*. *Egyenlőség*, 1898. jún. 26., 11–12. old.; *Egyenlőség*, 1900. jan. 21., 9. old. Az ügyről hiányos a tudásom, szívesen vennék adatokat az olvasóktól.

37. A téma forrásai: *Egyenlőség*, 1904. jún. 12. Melléklet. jún. 19., 6–8. old.

38. Szabolcsi Miksa: *A jesivák*. *Egyenlőség*, 1885. okt. 4., 1–2. old. *A miről nem tehetünk*. *Egyenlőség*, 1897. jan. 10., 12. old.

A Fővárosi Levéltár 1890–1893 közötti anyagából sok kérvény, véleményezés, aláírásív található, amelyeket a VI., VII., VIII. kerület mintegy háromszáz zsidó lakosa írt, a Lövy Károly vezetésével felállítandó „szefard” orthodox hitközség ügyében. A dr. Herczfeld Samu és Hűvös József budapesti ügyvédek által írt kérelmek, a hitközség engedélyezése céljából, megírták a városházát és a vallás- és közoktatásügyi minisztert (Csáky Albin), de a terv, a PIH, a Budapesti Autonóm Orthodox Hitközség, a neológ Országos Iroda, az Orthodox Közvetítő Iroda és a Rabbiképző Intézet *Helytelenítő véleménye* után, a fiókba került. A potenciális tagok némelyike írásban közölte, hogy ők csupán a „Somer Saboth” (Szombatörző) egyesület tagjai kívántak lenni. A „szefard” rítusról (ami tulajdonképpen haszid áramlat) érdemes elolvasni Bloch Mózes rabbi, a Rabbiképző Intézet igazgatója véleményét:

„Országos Rabbiképző Intézet Budapesten. 156. sz. Budapest fővárosi tekintetes Tanácsának. Helyben. A tek. Tanácsnak folyó hó 4-én 41 444 sz. o. kelt átiratára van szerencsém a következőket válaszolni. A zsidóságon belül nincsenek dogmatikus eltérések, a zsidóság összes hívei hit- és erkölcsstani, valamint vallástörvényi tekintetben csak egy hitfelekezetet képeznek, bármilyen hitközségi szervezet alá tartoznak, mint ezt a nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi minisztérium 1888. június 21-én 1191 eln. sz. és 1890 február 10-én 341. sz. o. kelt rendeleten világosan elismerték. Igaz ugyan, hogy a zsidóságban különböző rítusok állnak fenn, de ezen különbségek nem vonatkoznak az isteni tisztelet lényeges részére és hitfelekezeti különválására nem szolgálhatnak okot, mert oly községben is, mely ugyanazon egy szervezetet követi, az egyes

zsinagógákban különböző rítusok uralkodnak. Így a helybeli kongresszusi hitközségnek dohány utcai templomának rítusa különbözik a Rombach utcai zsinagógájának rítusától.

Budapesten, 1890. november 26-án. Az orsz. rabbiképző intézet tanári kara:

Dr. Bacher Vilmos, jegyző Bloch Mózes, elnök”

(*Budapest Fővárosi Levéltár IV 1407 6. Tanácsi ügyosztály*)

39. „Minden izraelita köteles magát vagy lakhelyének izraelita hitközségébe, vagy, a mennyiben ott hitközség nem léteznék, azon izraelita hitközségbe bekebelezetni, melyhez a helységbeli többi izraeliták tartoznak. – A hitközségbe való fölvétel a község részéről sem meg nem tagadhatik, sem bármely felvételi díj fizetéséről függővé nem tétethetik.” (Aláhúzás – A. L.) *Magyar Zsidó Szemle*. Kilencedik évfolyam, 1892. 148–162. old.

40. Eisner Jenő: *Az izraelita hitfelekezetet és hitközségeket érintő törvények és rendeletek gyűjteménye*. Karcag, 1925. 50. old.

41. Mardochoi Hajehudi: *Schächter Miksa dr. és a bekebelezési paragrafus*. *Egyenlőség*, 1904. jún. 19., 6–8. old.

42. Uo.

43. Mardochoi Hajehudi: *Szelid megjegyzések*. *Egyenlőség*, 1904. júl. 3., 6–7. old.

43. „Nagyméltóságú Dr. Berzeviczy Albert magyar kir. Vallás és közoktatásügyi Miniszter úrnak Ó Felsege V. B. T. Tanácsának dr. Schächter Miksa, dr. Pap Dávid és dr. Réthy Mór tiszteletteljes kérése a pesti izr. hitközség új alapszabályai ügyében.” 56 146. 1904. júl. 2. Budapest Fővárosi Levéltára IV 1407b. dr. Fekete Ignác, ugyanazon ügyben ugyanakkor kelt, de külön levele, szintén a Fővárosi Levéltárban található.

44. Pap (Kohn) Dávid ügyvéd, közgazdasági író és történész.

45. Réthy Mór (Nagykörös, 1846. nov. 9. – Budapest, 1925. okt. 16.), műegyetemi tanár, matematikus.

46. „3. §. A hitközség tagjának tekintendő minden teljes korú izraelita vallású férfiú, ki a 2. §-ban megjelölt fővárosi kerületek (IV-től a IX-ig – A. L.) valamelyikében állandó lakással bír, ha magát a hitközségnél bekebelezeti s a hitközségnek egyesek kulsz-járadékot fizet. Ezek a hitközségi tagok minden jogában részesülnek és a zsidó vallást követő nejeikkel és törvényes házasságból származó zsidó vallású kiskorú gyermekeikkel együtt a hitközség egyetemét képezik.

A bekebelezett tagok törvényes származású kiskorú fiai a hitközségi tagsággal járó jogokat ezen alapszabályok keretén belül csupán teljeskorúságuk eléréséig élvezhetik atyjuk jogán. Mihelyt azonban teljeskorúságukat elérték, a mennyiben bekebelezésük már kiskorúságuk idején meg nem történt, ez a joguk csak akkor marad érvényben, ha magukat bekebelezetik.

4. § A bekebelezési díjat esetről-esetre az előjárás állapotja meg, az erre nézve általa időnként megállapítandó díjszabás szerint.

A bekebelezési díj 30 koronánál kisebb és 600 koronánál nagyobb nem lehet.” (*A Pesti Izraelita Hitközség Alapszabályai*. Budapest, Fried és Krakauer, 1904)

47. A pesti hitközség új választásai. *Egyenlőség*, 1904. júl. 10., 9. old. A jóváhagyó a vallásügyi miniszter, nem pedig Tisza István gróf miniszterelnök mint belügyminiszter volt, ahogyan azt az *Egyenlőség* tévesen beharangozta júl. 3-i számában.

48. Az eredeti a Fővárosi levéltárban található.

49. Jozsef Kohén, a Jeruzsálemi Héber Egyetem nyugdíjas könyvtárosának, az orthodox zsidóság kutatójának szóbeli közlése. Hasonlóan nyilatkozott erről előttem Engel David, volt csepeli lakos.

50. *Egyenlőség*, 1896. jún. 6.; 1904. jún. 12.

51. Szabolcsi Miksa: *Még egy kötelesség*. *Egyenlőség*, 1897. jún. 6.; Glass Izidor: *A hitközség és a skót missió iskola*. *Egyenlőség*, 1897. jún. 13.; *Egyenlőség*, 1897. jún. 20., 11. old. (Weira Berthold kezdeményezése a misszió ellen.) Ujjal mutatnak ránk. *Egyenlőség*, 1897. aug. 29., 10. old.; *Egyenlőség*, 1897. szept. 5., 11. old.

52. Szabolcsi Miksa: *Megjegyzések c. cikke* (*Egyenlőség*, Melléklet. 1904. jan. 24.) megvilágítja a kérdést: „...a hitközség a Chevra Kadisával együtt két nagy körházat tart fenn a pesti oldalon. Az egyikben a betegek száma az 1902. esztendőben (az 1903-ik évről még nincsen hivatalos jelentés) 21 701 volt, ezek között mindannyian ingyenes 12 142 keresztény... a gyermekkorházak felekezetre vonatkozó statisztikája... Bródy Zsigmond alapított és... a hitközség és a Chevra Kadisa tartanak fenn, 1902-ben 14 188 járó beteg volt, ezek között 4218 zsidó és 9970 keresztény (kivé-

tel nélkül ingyenesek). Fekvő beteg volt összesen: 1052, ezek között zsidó 547, keresztény 505. 640 ingyenes: 336 zsidó, 304 keresztény. ...A pesti zsidó hitközség pár hét múlva... negyvenezer (40 000) koronát fog szétosztani keresztény tanítók között. Egyetlenegy sem kaphat kevesebbet kétszáz (200) koronánál és aki egyszer megkapja, megkapja egész életén át minden esztendőben... egy idegen zsidóasszony alapítványából sok szegény keresztény iparos alapítja meg existenciáját minden esztendőben. Csak a múlt évben vagy százhuszezer (120 000) koronát adott ki az alapítványi kuratórium részben kamatnélküli kölcsönökre, részben segélyezés

gyanánt és ez az összeg jó harmad részben szegény keresztények kezeibe került.”

54. 1901-ben a PIH tényleges szükséglete 1 146 768 korona volt. 1902-re 1 137 142 koronát állapítottak meg. Nagy összegeket költöttek kórházakra, iskolákra és különböző szociális segélyekre. A Chevra Kadisa is sok pénzt emésztett föl. Helysükre miatt csak még egy megjegyzés: 1903-ban a főváros tanácsa 40 000 koronáról 60 000-re emelte fel részvételét. Az 1904. költségvetési évre 1 269 258 koronát szánt.

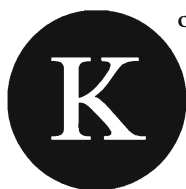
55. *Feladatok. Egyenlőség*, 1892. nov. 11., 3–5. old.

Pomogáts Béla

EGY POLGÁR BUDAPESTEN ÉS AZ IRODALOMBAN

KOMLÓS ALADÁRRÓL

A NYUGAT VONZÁSÁBAN

Komlós Aladár elveit és ízlését a *Nyugat* hőskorának eszményei és eredményei formálták. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a két világháború között, a kor igájába hajtván, a bomlás mocsarában ifjúságának nemes eszményeihez és felismeréséhez ra-

gaszkodott: nemcsak nosztalgikusan, hanem mindig erős tudatossággal, sőt elméleti megalapozottsággal.

Így vált a *Nyugat* szellemének és esztétikájának hirdetőjévé, noha az örökölt elveket és esztétikát ő is átfogalmazta a kor új követelményei szerint. Hiszen életének javát már nem a modern magyar irodalom (és a hazai polgárosodás) „aranykorában” töltötte, hanem azokban a zaklatott évtizedekben – 1919 és 1945 között, majd 1948 után –, midőn áldozatokat is vállalva kellett védelmezni a kulturális modernizáció hatalmas eredményeit és veszélyeztetett eszményeit.

Életművének tenge-lyébe a *Nyugat* irodalmi „forradalmának”, főként a modern magyar lírának vizsgálata került. „Ennek az új lírának a születése idején – emlékezett – egy-egy új

vers olvastára oly borzongás remegett át rajtunk, mintha akkor tanultuk volna a nyelvet: kifejezési lehetőségét olyan élményeknek, amelyek addig névtelenül és vakon heverték tudatunk mélyeiben.” E korai versélmények alakították ki azokat az elveket, amelyeket az irodalom természetéről, hivatásáról és sajátosságairól vallott. Az irodalmat laikus vallásnak fogta fel, az emberi üdvösség eszközeként és lehetőségének. „Az új líra – írta – az objektíve nem igazolható, de

szubjektíve mégis továbbélő nagy vágnak, az élet isteni teljességére való vágnak a teremtőmánya, azé a vágyé, amely ebben a korban vallássá nem, mindössze csak művésztetté tudott sűrűsödni.” A művészet, az irodalom e körülménytől nyeri totalitását és autonómiáját. Az emberi létezés valamennyi szféráját – az egyéniséget és a közösséget, az értelmet és az ösztönt, a „végső kérdéseket” és a konkrét erkölcsi, társadalmi törvényeket – össze kell foglalnia, magába kell olvasztania, mint egykor a vallásnak. Másrészt önálló létet kell kapnia: autonómiát, hogy megfelelően sajátos

Komlós Aladár / MIELŐTT ELMEGYEK

Mielőtt elmegyek, meg kell köszönnöm, hogy idehoztak erre az érdekes, szép földre. Annál inkább, mert az a hír járja, hogy rövidesen felrobbantják és elpusztítják az egészet, úgy hogy szinte az utolsó pillanatban sikerült még idejutnom. S még hozzá olyan szerencsém volt a lutriban, hogy emberként jöttem – hiszen lehetett volna béka, vakondok, sas, veréb, delfin, mit tudom én, micsoda – de a legkülönb élőlény formájában jöttem, aki eszével ura lett a földnek, aki látja, megismeri a levegőt, a föld és a vizek, az élők és az apró részecskék tiúkeit, aki városokat és hajókat és repülőgépeket teremt, aki dalokat, zenét és gyógyszereket talál ki, aki úgyszólván isten... És láttam a földet és láttam, hogy csodálatosan szép és kimeríthetetlenül gazdag és titokzatos, láttam édes, gyönyörű hároméves gyerekeket és tündérien kecses cinkét és színpompás virágokat és magam is írtam verseket és megfejttem tudományos kérdéseket... És jó soká maradhattam a földön. Nem mondom, hogy minden jó volt, mert bántottak is, szenvedtem is, de ennek többnyire én magam voltam az oka s magam az oka annak is, hogy nem volt több örömöm, több felemelkedésem, több győzelmem. De egészben érdekes volt, szép, és semmiért nem adnám, hogy lehetőségem volt megtapasztalnom ezt a földet. Mondom, köszönöm.
1980. június

hivatásának. Ezért látta a művész szerepét különleges, közhasznú emberi tevékenységnek, a művészt magát pedig részben a közösség képviselőjének, részben el-